

# فصل ششم

شکوفایی استان پس از پیروزی شکوهمند انقلاب اسلامی





## درس ۱۴ دستاوردهای انقلاب اسلامی در استان

استان زنجان در طول تاریخ، همواره یکی از قطب‌های مهم و تأثیرگذار در پیشرفت و توسعه کشور بوده است. پس از پیروزی انقلاب اسلامی توسعه استان سرعت زیادی داشته است که قابل قیاس با قبل از انقلاب اسلامی نیست. این استان با داشتن توان‌های بالقوه و پتانسیل‌های فراوان می‌تواند همواره مورد توجه کشور و برنامه‌ریزی‌های آینده باشد.

### الف) فرهنگ و آموزش

از جمله دستاوردهای انقلاب اسلامی در استان ارتقای شاخص‌های آموزش و پرورش و سواد بوده است. در این مورد می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

- بالارفتن درصد باسوادی و سطح سواد مردم به ویژه در مناطق روستایی
- توسعه فضاهای آموزشی روستایی و ایجاد مدارس شبانه‌روزی
- احداث مدارس متعدد و مراکز آموزشی در سطح استان
- توجه به افزایش سطح سواد دختران در مراکز شهری و روستایی



شکل ۱-۶

## شکوفایی استان پس از پیروزی شکوهمند انقلاب اسلامی

جدول ۱-۶- تعداد دانش‌آموزان و کارکنان آموزشی استان - ۱۳۸۹

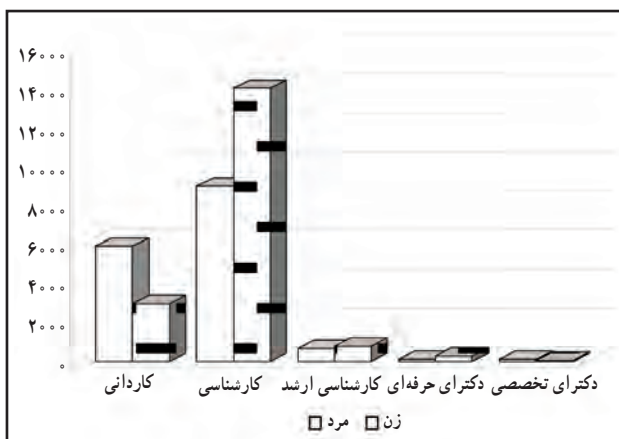
دانش‌آموزان	پسر ۹۶۰۰۰	دختر ۸۵۶۸۲	جمع کل ۱۸۱۶۸۲
کارکنان آموزشی	مرد ۳۸۶۱	زن ۴۵۴۷	جمع کل ۸۴۰۸

استان زنجان در بخش آموزش عالی هم شاهد توسعه بسیار و شکوفایی‌های خوبی بوده است. به طوری که قبل از انقلاب اسلامی مراکز آموزش عالی در استان بسیار محدود بود و تنها مرکز آموزش عالی استان دانشکده کشاورزی و دانشسرای مقدماتی بود. اما به برکت انقلاب اسلامی، دانشگاه زنجان، مرکز تحصیلات تکمیلی، مراکز تربیت معلم، مراکز دانشگاه پیام نور، واحدهای دانشگاه آزاد و مراکز غیرانتفاعی در خور توجه در استان ایجاد شده است.

### برای مطالعه

در استان از کل دانشجویان دانشگاه‌ها و مراکز آموزش عالی، به استثنای دانشگاه آزاد اسلامی ۲۶/۱ درصد در مقطع کاردانی، ۶۷/۵ درصد در مقطع کارشناسی، ۴/۴ درصد در مقطع کارشناسی ارشد و ۲ درصد در مقطع دکترای حرفه‌ای و تخصصی مشغول به تحصیل اند.

نمودار ۱-۶- تعداد دانشجویان دانشگاه‌ها و مراکز آموزش عالی بر حسب مقطع تحصیلی به تفکیک مرد و زن (به استثنای دانشگاه آزاد اسلامی):  
۱۳۸۹-۹۰



شکل ۲-۶- دانشگاه آزاد اسلامی



مراکز و فعالیت‌های فرهنگی: با توجه به اینکه یکی از ابعاد مورد توجه انقلاب اسلامی، بعد فرهنگی و داشتن روحیه فرهنگی و فرهنگ دوستی است، در استان زنجان قبل از انقلاب اسلامی تعداد مراکز و کانون‌های فرهنگی و هنری بسیار محدود بوده که بعد از انقلاب رشد قابل توجهی داشته است. جدول زیر این تفاوت‌ها را به خوبی نشان می‌دهد.

جدول ۲-۶- کانون‌ها و مراکز فرهنگی استان طی سال‌های ۱۳۸۹-۱۳۵۶

سال	کتابخانه‌ها	کانون‌های فرهنگی مساجد	کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان	سالن‌های سینما	نشریات	ایستگاه رادیو و تلویزیون
۱۳۵۶	۱۲	-	-	۳	۲	-
۱۳۸۹	۷۴	۱۵۵۷	۱۵	۴	۲۱	۱



شکل ۳-۶- مسجد جامع (مسجد سید) از مراکز فرهنگی و مذهبی استان

## ب) کشاورزی

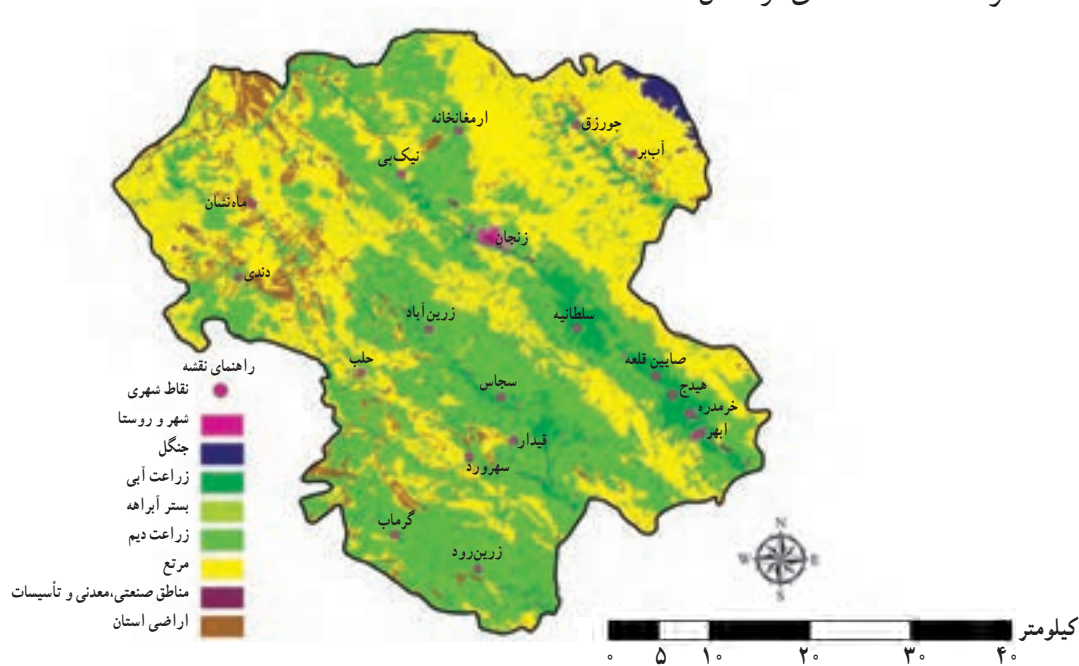
قبل از انقلاب اسلامی، به دلیل عدم برنامه‌ریزی و مدیریت نادرست در زمینه کشاورزی و توجه به واردات مواد غذایی و صنایع مونتاژ، کشاورزی استان وضعیت مطلوبی نداشت. پس از پیروزی انقلاب اسلامی و توجه به این امر و نیز تلاش در جهت تحقق اهداف برنامه‌های توسعه عمرانی، اقدامات زیادی در زمینه کشاورزی انجام گرفته است که عبارت‌اند از:

- توسعه سطوح زیرکشت گندم در شهرستان خداآبند



## شکوفایی استان پس از پیروزی شکوهمند انقلاب اسلامی

- افزایش سطح باغات زیتون در شهرستان طارم
- بالارفتن بازده محصولات انگور در شهرستان‌های ابهر و خرمدره
- توسعه باغات میوه و سردرختی در شهرستان‌های زنجان، ماه‌نشان و ایجرود
- توجه به تحقیقات کشاورزی و اصول مدیریتی
- توسعه کشت گلخانه‌ای در استان



شکل ۴-۶- نقشه کاربری اراضی استان

## آیا می‌دانید؟



استان زنجان در بین استان‌های کشور در زمینه تولید زیتون و انگور به ترتیب پس از استان‌های گیلان و قزوین مقام دوم تولید را به خود اختصاص داده است.



شکل ۵-۶- برخی از محصولات کشاورزی استان



## برای مطالعه

جدول ۳-۶- تولید محصولات کشاورزی استان - ۱۳۹۰ سطح زیر کشت به هکتار مقدار به تن

ردیف	شهرستان	محصولات باغی		محصولات زراعی		محصولات دامی		محصولات شیلاتی	
		سطح زیر کشت	میزان تولید	سطح زیر کشت	میزان تولید	مقدار	مساحت	مقدار	مقدار
۱	ابهر	۹۶۹۶	۱۳۰۱۰۲	۷۲۰۴۵	۳۲۰۷۳۷	۴۶۷۷۳	۳۶	۳۲۶	
۲	ایجرود	۲۱۹۹	۲۱۶۶۶	۵۰۱۲۳	۶۶۵۲۵	۱۳۸۸۵	۳۶۴	۴۲۹	
۳	خدابنده	۵۲۹۴	۵۷۷۳۸	۱۵۶۹۹۱	۳۲۹۱۳۲	۵۰۹۲۲	۲۷	۸۸	
۴	خرمدره	۳۸۴۶	۵۲۵۲۹	۱۰۳۷۷	۴۷۳۵۸	۵۴۳۸۸	۱۲	۳۲	
۵	زنجان	۸۱۹۰	۱۰۰۱۴۳	۹۵۶۶۹	۳۲۶۳۱۱	۷۳۱۲۴	۵۰۱	۹۹۱	
۶	طارم	۱۱۲۶۷	۵۴۴۳۳	۱۴۹۵۴	۳۰۲۲۸۸	۱۲۰۶۴	۲۱	۱۴۴	
۷	ماه‌نشان	۳۴۱۹	۴۳۳۶۱	۵۱۵۰۵	۷۴۶۱۷	۲۲۵۰۷	۱۱۷	۱۸۷۹	
	جمع استان	۴۳۸۱۱	۴۵۹۹۷۱	۴۵۱۶۶۴	۱۴۶۶۹۶۷	۲۷۳۶۶۳	۱۰۷۸	۳۸۷۸	



شکل ۶-۶- نقش زنان در فعالیت‌های صنعتی

### پ) صنعت و معدن

استان زنجان در مقایسه با استان‌های دیگر ۷۵ درصد از انواع معادن کشور را در خود جای داده است. به‌ویژه معادن سرب و روی این استان دارای ذخیره قطعی بالایی بوده و مقام اول را در کشور دارد. در سال‌های پس از انقلاب اسلامی، احداث زیر ساخت‌های متعددی از قبیل شهرک‌های صنعتی، خطوط انتقال گاز و برق و... را می‌توان نام برد.

## شکوفایی استان پس از پیروزی شکوهمند انقلاب اسلامی



شکل ۶-۷- معدن نمک چهر آباد - ماه نشان

- به موارد زیر توجه کنید.
- توسعه واحدهای صنعتی
- سرمایه‌گذاری در بخش صنعت و معدن و توجه به خصوصی‌سازی
- توزیع عادلانه صنایع در سطح استان
- گسترش راه‌های آهن، آزاد راه و ایجاد راه‌های هوایی در استان
- پس از پیروزی انقلاب اسلامی در استان، کارخانه‌های مهمی چون ایران ترانسفو، شرکت سرب و روی، فولاد اَبهر، پارس سوئیچ، نخ طایر صبا، پتروشیمی ایجرود، کارخانه سیمان خدابنده و... را می‌توان نام برد.

### فعالیت ✓

- در محل زندگی شما چه کارخانه‌های دیگری وجود دارد؟
- احداث کارخانه‌ها در استان چه نقشی در اشتغال‌زایی و کارآفرینی دارد؟ در کلاس بحث کنید.
- با هماهنگی مدرسه خود از یک واحد صنعتی در استان بازدید علمی انجام دهید. گزارش خود را در کلاس ارائه دهید.

### (ت) آب و انرژی

آب: با توجه به روند افزایش جمعیت در استان و افزایش میل به مصرف آب، در مصارف گوناگون، اهمیت آب بیش از پیش شده است. به طوری که در سال آبی ۱۳۸۹-۱۳۸۸ میزان تخلیه سالانه آب‌های زیرزمینی ۱۲۴۸ میلیون مترمکعب بوده که نسبت به سال آبی ۱۳۸۸-۱۳۸۷ معادل ۵/۵ درصد افزایش داشته است. در سال ۱۳۸۹ حدود ۱۶۸۵۴۲ فقره انشعاب آب در نقاط شهری وجود داشته است که نسبت به سال قبل از آن ۸/۳ درصد افزایش نشان می‌دهد.



سد تهّم و طرح انتقال آب آن به شهر زنجان :  
یکی از مهم‌ترین پروژه‌های تأمین آب استان به شهرها  
احداث سد های متعدد بوده که احداث سد تهّم یکی از آنهاست  
اهداف احداث این سد عبارت‌اند از :

- ۱- تأمین بخشی از آب شرب مورد نیاز شهر زنجان
- ۲- تأمین حق‌آبه مورد نیاز کشاورزان دشت سهرین
- ۳- مهار سیلاب و جلوگیری از فرسایش خاک

دشت سهرین



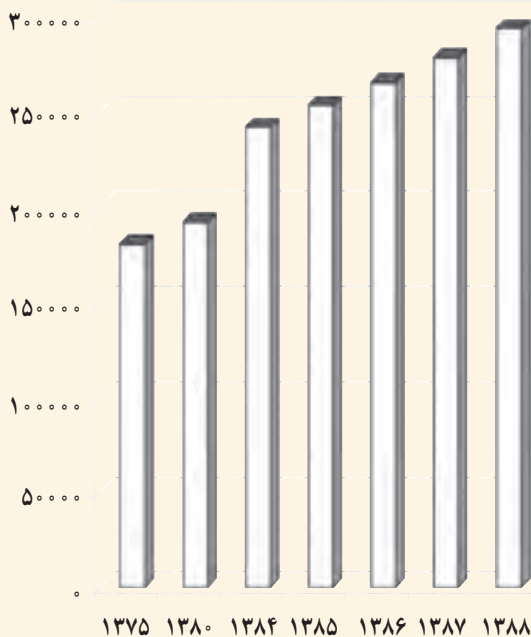
شکل ۸-۶- سد تهّم

## برای مطالعه

### برق و گاز

گاز : در سال‌های قبل از انقلاب هیچ یک  
از شهرها و روستاهای استان از نعمت گاز طبیعی  
بهره‌مند نبودند. بعد از انقلاب اسلامی اکثر شهرهای  
استان و برخی از روستاهای آن، از این منبع طبیعی  
برخوردار شده‌اند و بسیاری از مشکلات و تنگناها  
برطرف شده است. تعداد شهرهای بهره‌مند از گاز  
طبیعی را ۱۱ شهر و ۸۱ روستا می‌توان نام برد.

برق : در سال‌های قبل از انقلاب اسلامی اکثر  
روستاهای استان از نعمت برق محروم بودند. پس از  
پیروزی انقلاب اسلامی و توجه به امر محرومیت‌زدایی  
به فرمان معمار کبیر انقلاب اسلامی امام خمینی (ره)  
تمام روستاهای استان از نعمت برق برخوردار شده‌اند.  
به نمودار روبه‌رو توجه کنید.



نمودار ۲-۶- تعداد انشعاب برق در شهرها و روستاهای استان  
طی سال‌های ۱۳۷۵-۱۳۸۸



### ث) عمران روستایی و شهری

عمران روستایی: با پیروزی انقلاب اسلامی و تشکیل نهادهای مرتبط با عمران روستایی، مانند جهاد سازندگی و بنیاد مسکن انقلاب اسلامی، به فرمان امام خمینی (ره)، محرومیت زدایی در روستاهای استان آغاز و در زمینه‌های آبرسانی، راه‌سازی، مهار آب‌های سطحی، حفاظت از آب و خاک و آبخیزداری و بهسازی چاه‌های عمیق و نیمه عمیق و قنوات و... اقدامات زیادی صورت گرفته است. عمران شهری: رشد سریع شهرنشینی و گسترش شهرها، توجه بیشتر به اجرای طرح‌های جامع و تفصیلی شهرها، ساماندهی بافت تاریخی و قدیمی شهرها در استان که پس از پیروزی انقلاب با سرعت بیشتری انجام می‌شود از اقداماتی است که برای بالابردن سطح زندگی شهروندان صورت گرفته و یا در حال اجراست. همچنین در روستاهایی که زمینه شهرشدن را داشته‌اند، با اجرای طرح‌های برخی از آنها به شهر تبدیل شده‌اند. عوامل زیر در عمران شهری شهرهای استان مؤثر بوده‌اند:

- اجرای طرح‌های هادی شهری
- ایجاد تأسیسات مناسب در زمینه توسعه شهری (مانند طرح مونوریل زنجان که در دست مطالعه است)
- بهسازی فضاهای شهری (مانند طرح بزرگ سبزه میدان)
- احداث شهرک‌های اقماری در برخی از شهرهای استان

### بحث کنید

در شهر محل زندگی شما کدام طرح‌های مهم، اجرا شده و یا در حال اجراست؟ این طرح‌ها چه تأثیری در روند زندگی شهروندان دارد؟

جدول ۴-۶- فعالیت‌های خدمات عمران شهری - ۱۳۸۹

تعداد انشعاب آب شهری	۱۶۸۵۴۲ کیلومتر
طول شبکه جمع‌آوری فاضلاب	۳۱۸ کیلومتر
تعداد تصفیه‌خانه	۲
گازرسانی به شهرها	۱۱



## برای مطالعه

جدول ۵-۶- برخی از امکانات بهداشتی و درمانی استان-۱۳۸۹

۱۴۰	مراکز بهداشتی و درمانی
۴۲۲	خانه‌های بهداشت روستایی
۱۲۲۰	تخت بیمارستانی
۶۰۲	پزشک
۳۵۳۰	پیراپزشک
۷۰	آزمایشگاه
۹۸	داروخانه
۲۷	مراکز پرتونگاری
۶۰	توانبخشی

### بهداشت و درمان

قبل از انقلاب اسلامی در استان زنجان در برخی از شهرها، بیمارستان و یا مرکز بهداشتی درمانی وجود نداشت، ولی پس از پیروزی انقلاب اسلامی در تمام شهرهای استان علاوه بر مرکز بهداشتی درمانی، بیمارستان احداث شده و در تمام روستاهای استان خانه‌های بهداشت دایر گردیده تا به‌ورزان به نیازهای مردم رسیدگی کنند و در صورت نیاز آنها را به شهر معرفی نمایند.



شکل ۹-۶- بیمارستان فوق تخصصی آیت الله موسوی

### ج) راه

در سال ۱۳۵۶ مجموع طول راه‌های استان از حدود ۴۳۴ کیلومتر به ۱۰۳۹۳ کیلومتر در پایان سال ۱۳۸۹ رسیده است. احداث فرودگاه زنجان و توسعه آن، احداث آزاد راه‌های زنجان - قزوین و زنجان - تبریز و احداث راه‌های روستایی، از اقدامات مهم و مؤثر در بخش حمل و نقل استان بوده است.



شکل ۱۰-۶- آزاد راه زنجان - تبریز



شکل ۱۱-۶- راه آهن در توسعه اقتصادی استان نقش مهمی دارد.

## درس ۱۵ چشم‌انداز آینده استان



استان زنجان با داشتن جایگاه ویژه خود در راستای تحقق اهداف چشم‌انداز بلند مدت توسعه کشور، از موقعیت ممتازی برخوردار است. اما باید توجه داشت که در این مسیر شناخت پتانسیل‌های بالقوه و محدودیت‌های آن بسیار اهمیت دارد. در این درس به برخی از آنها و ارائه راه‌کارهای مربوط به آن در توسعه استان پرداخته می‌شود.

### الف) قابلیت‌ها و محدودیت‌ها

#### ۱- قابلیت‌ها

- ۱- وجود تنوع مواد معدنی در استان
  - ۲- قرارگرفتن استان در مسیر راه‌های ترانزیتی تهران - اروپا
  - ۳- تنوع اقلیمی و توپوگرافی در استان
  - ۴- وجود مراکز علمی، دینی و دانشگاهی
  - ۵- قابلیت‌های کشاورزی و دامداری
  - ۶- داشتن پشتوانه فرهنگی و تاریخی غنی
  - ۷- پتانسیل‌های گردشگری
- #### ۲- تنگناها و مسائل اساسی استان
- کمبود آب و تعلل در اجرای طرح‌های مربوط به آن
  - عدم تعادل در توسعه موزون و متعادل استان‌ها (تمرکز فعالیت‌ها و خدمات در شهر زنجان)
  - پیامدهای مخاطرات طبیعی از قبیل زلزله، سیل، خشکسالی، سرمازدگی و...

### ب) ارائه راهکارهای مناسب

- در بخش گردشگری و میراث فرهنگی
- تقویت باورها و عزم مسئولان ملی و استانی برای توسعه بخش گردشگری استان
  - توجه به توسعه زیر ساخت‌های مرتبط با گردشگری
  - تقویت و تجهیز امکانات و تأسیسات گردشگری در سطح استانداردهای بین‌المللی
  - شناسایی و تبلیغات مناسب کانون‌ها و جاذبه‌های گردشگری استان در سطح ملی و بین‌المللی



## برای مطالعه

### راهبردهای بخش کشاورزی

- ارتقای بهره‌وری در بخش کشاورزی و توجه به امرمکانیزاسیون
- گسترش روش‌های نوین آبیاری و مبارزه با آفات نباتی
- حمایت و پشتیبانی از کشاورزان در زمینه فعالیت‌های مربوطه
- یکپارچه‌سازی اراضی کشاورزی

### راهبردهای حمل و نقل و بازرگانی

- گسترش راه‌های هوایی و احداث فرودگاه در مرکز استان
- توسعه و تجهیز شبکه‌های حمل و نقل کالا، مسافر و خدمات

ترانزیتی

- ایجاد منطقه آزاد تجاری



شکل ۱۲-۶- گردنه طارم



شکل ۱۳-۶- فرودگاه زنجان

### راهبردهای بخش صنعت و معدن

- ارتقای سهم صادرات صنعتی استان
- ساماندهی ساختار مدیریتی بخش صنعت و معدن
- کاهش ریسک و خطرپذیری سرمایه‌گذاری صنعتی
- توسعه شهرک‌های صنعتی در شهرهای استان
- توجه به امر توسعه پایدار در بخش معدن
- توسعه و تجهیز بخش معادن استان در زمینه بهره‌برداری و تولید



## شکوفایی استان پس از پیروزی شکوهمند انقلاب اسلامی

- راهبردهای بخش آموزشی — فرهنگی و اجتماعی
- توسعه مراکز دانشگاهی به خصوص مراکز تحصیلات تکمیلی
- تلاش در جهت دستیابی همه مردم به امکانات آموزشی
- افزایش شاخص‌های سلامت، تأمین اجتماعی و ارتقای سطح کیفیت زندگی
- توسعه مراکز مطالعات فرهنگی و دینی
- تعامل فرهنگی و اجتماعی با استان‌های همجوار
- افزایش مشارکت زنان در روند توسعه استان

### برای مطالعه



- راهبردهای بخش عمران شهری و روستایی
- به کارگیری نیروهای متخصص و مجرب در این زمینه‌ها
- ساماندهی بافت‌های فرسوده و قدیمی شهرها و توجه به عناصر میراث فرهنگی در این بخش
- زمینه‌سازی برای تقویت نقش شهرهای متوسط و کوچک در پذیرش نقش‌های منطقه‌ای شهر زنجان
- تقویت و ایجاد زیرساخت‌های بخش حمل و نقل شهری

### فعالیت



شما چشم‌انداز آینده استان را چگونه پیش‌بینی می‌کنید؟ در کلاس بحث کنید.



شکل ۱۴-۶- عمران شهری



شکل ۱۵-۶- عمران روستایی روستای ده بهار - طارم



شکل ۱۶-۶- نقشه راه‌های استان و محورهای اصلی گردشگری

با تشکر از :

- اداره کل آموزش و پرورش استان زنجان
- استانداری استان زنجان (معاونت برنامه‌ریزی و مدیریت)
- سازمان مسکن و شهرسازی استان زنجان
- اداره کل راه و ترابری استان زنجان
- سازمان میراث فرهنگی، گردشگری و صنایع دستی استان زنجان
- اداره کل هواشناسی استان زنجان
- سازمان صنایع و معادن استان زنجان
- اداره کل محیط‌زیست استان زنجان
- اداره کل منابع طبیعی و آبخیزداری استان زنجان
- سازمان آب و فاضلاب استان زنجان
- اداره کل حفظ آثار و نشر ارزش‌های دفاع مقدس استان زنجان
- سازمان جهاد و کشاورزی استان زنجان
- شرکت سهامی آب منطقه‌ای زنجان
- شرکت ایران ترانسفو
- شرکت پارس سوئیچ
- و سایر ارگان‌ها و نهادهای زیربط



## فهرست منابع

- ۱- ابن رسته، اعلاق النفسیه، ترجمه حسین قره چانلو، تهران، امیرکبیر (۱۳۶۵).
- ۲- ابن ندیم، محمد بن اسحاق، الفهرست، به کوشش رضا تجدد، تهران، دانشگاه تهران (۱۳۵۰).
- ۳- احتشام السلطنه، محمود خان، خاطرات احتشام السلطنه، به کوشش سید محمد مهدی موسوی، تهران، زوآر (۱۳۶۷).
- ۴- احمدی، علی، «نقش گردشگری در برنامه ریزی شهری ایران مورد شهر سلطانیه»، پایان نامه کارشناسی ارشد (۱۳۸۰).
- ۵- احمدی، سیده کبری، «امکان سنجی توسعه گردشگری در استان زنجان»، پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه تهران (۱۳۷۸).
- ۶- اعتضاد السلطنه، علیقلی میرزا، فتنه باب، توضیحات و مقالات عبدالحسین نوایی، تهران، بابک (۱۳۶۲).
- ۷- اوین: اوژن، ایران امروز، ترجمه علی اصغر سعیدی، تهران، زوآر (۱۳۶۲).
- ۸- اورسل، ارنست، سفرنامه، ترجمه علی اصغر سعیدی، تهران، زوآر (۱۳۵۳).
- ۹- اخوان توکلی، فرناز، کتاب شناسی سلطانیه، تهران، معاونت حفظ و احیاء سازمان میراث فرهنگی (۱۳۸۱).
- ۱۰- افشارسیستانی، ایرج، نام شهرهای ایران، تهران، روزنه (۱۳۷۸).
- ۱۱- بامداد، مهدی: تاریخ رجال ایران، قرون ۱۲-۱۳-۱۴. تهران، زوآر، بی تا
- ۱۲- براون، ادوارد گرانویل: یک سال در میان ایرانیان، ترجمه ذبیح الله منصور، تهران، بی تا
- ۱۳- بلاذری، احمد بن یحیی، فتوح البلدان، ترجمه آذرتاش آذر نوش، تهران، سروش (۱۳۶۴).
- ۱۴- بیات، عزیزالله، کلیات جغرافیای طبیعی و تاریخی ایران، تهران، امیر کبیر (۱۳۶۷).
- ۱۵- بیات، مسعود، انقلاب اسلامی در زنجان. تهران، مرکز اسناد انقلاب اسلامی (۱۳۸۶).
- ۱۶- ثبوتی، هوشنگ، تاریخ زنجان، زنجان، نشرزنگان (۱۳۷۷).
- ۱۷- تکمیل همایون، ناصر، سلطانیه، تهران، دفتر پژوهش های فرهنگی (۱۳۸۷).
- ۱۸- تقسیمات کشوری استانداری زنجان
- ۱۹- پرچگانی، پروانه، «چه قدر ایران را می شناسیم»، (همه چیز درباره زنجان) تهران، انتشارات اسلامی (۱۳۸۳).
- ۲۰- جمیلی، ابراهیم، اقتصاد زنجان در گذر تاریخ، زنجان اتاق بازرگانی و صنایع و معادن استان زنجان (۱۳۹۰).
- ۲۱- حاجی وزیر زنجانی، فصول خمسه در تاریخ خمسه، به کوشش یوسف محسن اردبیلی، فصل نامه فرهنگ زنجان، شماره ۲۷ و ۲۸ (۱۳۶۷).
- ۲۲- حسینعلی، حسن، گذری بر تاریخ زنجان، زنجان، دانش (۱۳۸۸).
- ۲۳- حبیبی، کیومرث، پورا احمد، احمد، مشگینی، ابولفضل، «از زنگان تا زنجان»، انتشارات دانشگاه زنجان (۱۳۸۷).
- ۲۴- خالقی مقدم، محمد، «استان زنجان سرزمین اقوام افشار»، انتشارات دانشگاه زنجان (۱۳۸۰).



- ۲۵- رستم الحکما، محمد هاشم آصف، تاریخ دارالعرفان خمسه، به کوشش حسن حسینعلی، زنجان، پینار (۱۳۸۷).
- ۲۶- روحانی، محمدرضا، فرهنگ نامه زنجان، زنجان، پرچم (۱۳۴۷).
- ۲۷- زنجان، شیخ ابراهیم، خاطرات، به اهتمام غلامحسین میرزا صالح، تهران کویر (۱۳۷۹).
- ۲۸- زنجان، شیخ موسی، الفهرست لمشایخ علمای زنجان، تهران کتابفروشی شمس، بی تا
- ۲۹- زنجان، عبدالاحد، محاصره نظامی بایه در زنجان، خاطرات شخصی عبدالاحد زنجان، مجله انجمن سلطنتی آسیایی، ج ۲۹ (۱۸۹۷ میلادی).
- ۳۰- سلطانی، رامین، جستارهایی در تاریخ زنجان، زنجان، نیکان کتاب (۱۳۸۸).
- ۳۱- شامند، سازمان مدیریت و برنامه ریزی استان زنجان (۱۳۷۷).
- ۳۲- شکوری، ابوالفضل، خط سوم در انقلاب مشروطیت، زنجان اداره کل فرهنگ و ارشاد اسلامی استان زنجان (۱۳۷۱).
- ۳۳- شکوهی زنجان، محمد، زنجان قدیم، زنجان، اتاق بازرگانی و صنایع و معادن استان زنجان، طرح آمایش سرزمین، استانداری زنجان (۱۳۸۸).
- ۳۴- فتح الله پور، پرویز، نگاهی کوتاه به شورش بایه در زنجان، فصل نامه فرهنگ زنجان، شماره ۱۳ و ۱۴ (۱۳۸۲).
- ۳۵- فره وشی، (مترجم همایون)، علی محمد: خاطرات. مجله دانستنی ها، سال شانزدهم، شماره ۱۳۷ و ۱۳۸
- ۳۶- فدک ساز، محمدرضا، وجه تسمیه شهرهای ایران، گلگشت (۱۳۷۵).
- ۳۷- کیانی، محمد یوسف، شهرهای ایران، جلد ۴، تهران، جهاد دانشگاهی (۱۳۷۰).
- ۳۸- محمودی، علی، وزارت در عهد ایلخانان با تأکید بر وزارت صدر جهان زنجان، زنجان، نیکان کتاب (۱۳۸۹).
- ۳۹- متقی، حسین، گلگشت، سیمای زنجان از منظر سیاحان و سفرنامه نویسان، قم، نشر کتابخانه آیت الله مرعشی نجفی (۱۳۸۲).
- ۴۰- محسن اردبیلی، یوسف، زنجان از دیرترین روزگاران تا پایان هزاره اول هجری قمری، زنجان، نیکان کتاب (۱۳۶۷).
- ۴۱- محمدی یگانه، بهروز، «فزولوزن شریعه حیات و تمدن»، طرح پژوهشی صدا و سیمای مرکز زنجان، زنجان (۱۳۸۱).
- ۴۲- مستوفی، حمدالله، نزهه القلوب، به تصحیح محمد دبیر سیاقی، تهران، طه، چاپ اول (۱۳۸۱).
- ۴۳- مشکور، محمد جواد، جغرافیای تاریخی ایران باستان، تهران دنیای کتاب
- ۴۴- مینورسکی: ولادیمیر، مقاله زنجان در دائرة المعارف اسلام، ویرایش اول (۱۳۷۱).
- ۴۵- هشرودی، علی، سلطانیه، تهران، ترفند (۱۳۸۰).
- ۴۶- نصیری، اسد، امامزادگان شهرستان خدابنده، زنجان، دانش، - مرکز آمار ایران (۱۳۸۸).

